

SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSKÉSZLET A MARGIT-LEGENDA CSODAELBESZÉLÉSEIBEN

M. NAGY ILONA – BÉNYEI ÁGNES

I. Bevezető

A középkor gondolkodásában a csodák hozzátartoztak az emberi élethez, s azokat az isteni erő megnyilvánulásaként tekintették. Általában sokkal több történetet éltek meg csodaként, mint ahogy ma gondolkodunk a csodáról (pl. Deák 2007: 33). A szentek életének kifejezett jegye volt, hogy csodás jelenségek kísérték, illetve hogy általuk csodák történtek, amelyek előképei mindenekelőtt Krisztus csodatételei voltak. Az ilyen csodákat, valamint az azokat elbeszélő történeteket az ókortól *miraculum*nak nevezik. Az utóbbi megfelelőjeként használjuk a *csodaelbeszélés* terminust.

A magyar középkorban – amint ismeretes – az Árpád-házi Szent Margit-hoz fűződő források igen gazdag – elsősorban latin nyelvű – anyagot kínálnak a szentek csodáinak tanulmányozásához. Margit csodáiról több tanulmány született teológiai, irodalmi, történeti, néprajzi szempontból (csak a legújabbakra utalva: Klaniczay 2004a, 2004b; Deák 2005, 2007; Csepregi 2017), amelyek természetesen számos nyelvi megfigyelést is tartalmaznak, de nyelvükről nem készült külön feldolgozás.¹ A következőkben a magyar nyelvű Margit-legenda (MargL.) csodaelbeszéléseit vizsgáljuk abból a szempontból, milyen jellemző szó- és kifejezőkészlettel éltek a csodák ábrázolásakor, melyek voltak a tipikus „szakkifejezései”, hogyan követte a magyar szöveg a latin források mintáit,² s általában hogyan szerkesztették meg e szövegtípus egyes darabjait. Dolgozatunkkal remélhetőleg hozzájárulunk a csodaelbeszélés tipikus frazeológiájának szélesebb körű történeti feltárásához.

Azt, hogy egy ilyen vizsgálat kiindulópontjául középkori nyelvemlékeink közül a Margit-legenda a legalkalmasabb, aligha szükséges bizonygatni. Néhány tényről talán mégis célszerű hangsúlyoznunk mondanivalónk háttéréül. A magyar legenda (mint szintén ismeretes) külön fejezetbe foglalva tárgyalja a Margit által történt csodákat (108–196), rendszerezve az életében, halála idején és halála utáni eseteket, azok változatos típusait. Szempontunkból fontos, hogy általában részletesen leírja a csoda megtörténetnek egész folyamatát. Mindebben alapvetően fő forrását, a 13. századi (legrégibb) latin nyelvű legendáját (legenda vetus = LV) követi, annak szövegét a csodák leírásában leg-

---

¹ Ezt kíséreltük meg korábbi cikkünkben (M. Nagy–Bényei 2018) a MargL. latin forrásaiból – hazai latin forrásokról van szó – kiindulva; ott bővebben közöltük a forrásokra vonatkozó filológiai irodalmat is.

² Anyagunkat ehhez a legenda szövegét latin forrásszövegeivel együtt tartalmazó digitális feldolgozásból (http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510) gyűjtöttük. Az egyes csodaelbeszélések és párhuzamos latin forrásszövegeik külön-külön is megnyithatók „A legenda tartalmának és forrásainak áttekintő táblázata” menüpontból.

többször szoros fordításban adja vissza. Néhány történetet mond csak el önállóbb szerkesztéssel, amikor másik forrásából, a szentségvizsgálati jegyzőkönyv (Inquisitio... = Inqu.) tanúvallomásaiból (is) merít. A LV-ban a csodák elbeszélésének módja és nyelve példásnak mondható, általában is szép stílusban írt szöveg (M. Nagy 2006), hiszen a latin legenda a szentté avatás céljára készült, amelyet a 13. században a pápaság szigorúan szabályozott. Bár a magyar legenda apácaközönség számára készült, a LV mint fő forrás, illetve annak pontos visszaadására való törekvés elég biztosíték arra, hogy a középkori magyar nyelvű csodaelbeszélések nyelvéről megbízható képet közvetítsen.

II. A csodaelbeszélés szerkezete

A csodaelbeszélések tárgyalásához célszerű abból a megállapításból kiindulnunk, hogy azok meghatározott narratív sajátosságokkal rendelkeznek: jól strukturált szerkezetűek, véges számú, mintegy modulszerűen variálható eseménymozzanatokból épülnek fel, amit éppen a Szent Margitra vonatkozó források szemléltetnek a legjobban (ezek strukturájáról l. Klaniczay 2004a, 2004b, irodalommal). A MargL. csodaelbeszéléseinek jellemző felépítését a következő táblázatban vázoltuk fel. Az elbeszélés szerkezetét viszonylag apró tartalmi egységekre osztottuk, e felosztás alkalmas keretet biztosít a kifejezések megfigyelésére. Hangsúlyozzuk azonban, ahogyan Klaniczay is tette, hogy a szerkezeti egységek esetenként variálódhatnak, összefonódhatnak, határaik nem élesek. A táblázat első oszlopában a főbb szerkezeti modulokat – a csoda eseménymozzanatait – tüntetjük fel, a másodikban azok jellemző magyar kifejezéseit mai helyesírással és többnyire normalizált (vagyis például nem nyelvjárási) alakban, néhány előfordulási helyet is megadva a MargL.-ből, a harmadik oszlopban pedig összehasonlításként a források megfelelő latin kifejezéseit. Elsősorban az egészről törekszünk képet adni, s közben néhány tanulságos részletre térünk ki, de minden modult nem tárgyalhatunk alaposan.

	A tönénés elemei („modulok”)	A MargL. kifejezései modernizált helyesírással (a kódex lapszámaival)	A latin források megfelelő kifejezései
1.	A csoda megnevezése; a vele alkotott kifejezések (ld. még 7.1 alatti!)	csodatétel, csoda (a szent) csodatételekkel fénylik (139) (az Úristen) csodat tesz/művelkedik (120) a szent érdeme miatt/miá (166)	miraculum clarere miraculis (LV 30); <i>signa facere atque prodigia</i> (V. Ince pápa Bullája) ³ Dominus miracula operatur per merita sanctae virginis Margaretae (LV 44)
2.	A bajt szenvedő neve, illetősége; mihez kéri a szent segítségét	hideglelő nap, hideglelés (136) negyednapi, harmadnapi ~ (142, 176; 225) negyednapi hidegleléssel (kórsággal) gyötretti (142, 176) fejének fájdalma (172) nehéz kórság (153), „az kórság leüt” (176) köszvényesség (!), ~gel verettetni (173), köszvény, ~nyel verettetni (146); köszvényes (174) vértias (172) poklosság, ~-ban műkalkodni ’szenvedni’ (153); bélpoklos (176) megnémulni (171) megszugorulás (143), megszugorolni (145), megszugorult (146), megszugorodni (194) vaktság, vak (149, 151, 152)	accessio (LV 28) (febris) quartana, tertiana; quartanam pati (LV 50) febrecitare (LV 29) dolor capitis (LV 49) morbus caducus (LV 48) paralysis; paralyisi percussus (LV 33, 46), paralyticus fluxus sanguinis (LV 49) hydropisis, hydropisi elaborare (LV 38), hydropicus (LV 50) mutus esse (LV 53) contractio (LV 31), contrahi, contractus / contracta esse (LV 32, 33) caecus esse /fieri (LV 35, 36, 37)

³ V.ö. 5Móz 6, 21–22: eduxit nos Dominus de Aegypto in manu forti, fecitque signa atque prodigia magna et pessima in Aegypto; 5Móz 28, 46: et erunt in te signa atque prodigia.

		<p>elméjétől elidegenedett/elidegenült (154, 155, 156), balgatag (156), ördöngös (154, 165), ördögöktől gyótrótt (142)</p> <p>gyermeket megholtak lenni (162) nehéz büntől (gyerek halálát okozó „hozzálátlanúság”) megszabadítani (163), halottat feltámasztani (157), a lélek megtér, (halott) meglevenül (164), halottaiból feltámadni (164),</p> <p>tömlőben fogva tartani, fogság, ~ba esni, ~ban tartani (185)</p>	<p>mente alienata esse (LV 39, 40, 41), daemoniacus (LV 39), a daemónis afflictus (LV 30); a daemone possessa (LV 40) infantem mortuum repperi;</p> <p>grande scelus, circa parvulus inprovidentia, ex incuria mori, in corpus alicuius extincti animam revocare, anima rediit rediviva, ex mortuis vivus ... (LV 43)</p>
3.	Miért ehhez a szenthez (Margithoz) fordul?	hallani Szent Margit asszonyinak csodatételét (140, 171); ~ az csodatételeket (166)	in carceribus esse (Inqu. 108. tanú)
4.	A szent csodatételeinek híre reményt, bizalmat ébreszt	hinni, reményességét vetni Szent Margit asszonyba ('ünnöbe': 140, 185), reménysége van Szent Margit asszonyban (182), bízni az ő szent érdemében (143)	auditis miraculis (LV 44, 51), audiens miracula fieri (LV 53)
5.	1. A bajba jutott a szent segítségét kéri	Szent Margit asszony segedelmét /esedezését hívni/kérni (149, 229); folyamanni ('folyamodni') Szent Margit asszony segedelmére (188)	sperare, spem habere in virgine M. (LV 30, Inqu. 108. tanú); in meritis et sanctitate eius confidens (LV 53), cum multa fiducia (LV 31)
			suffragium invocare /implorare (LV 35, 52), suffragari (LV 58)

5.	2.	A kérés előadása	én asszonyom 'ünnöm'; a szent érdeme az Úristennél; teljes hittel; kéni, imádni 'kéni'; méltozni 'méltoztatni' (140)	domina mea (virgo Margareta) merita ante Deum fide plena invocare; orare; dignari (LV 30)
	3.	Fogadalom	fogadást tenni (156, 176), fogadja, hogy (124) pl. zarándoksgát ('zarándoklást') tenni Szent Margit asszonyinak koporsójához 'sírjához' (156)	votum emitttere (LV 41), vovere (LV 50) e. g. votum peregrinationis ad sepulcrum virginis (LV 41), etc.
6.		A szent közbenjárása imádsággal	imádja 'kéni' az Úristent; imád 'könyörög' vkért (138), imádság (135)	orare Deum, orare pro aliquo (LV 29), orationes (Inqu. 38)
7.	1.	A csodatétel	Az Úristen csodatételeket művelkedik (166) istennek kegyelmessége miatt 'által' (183) 'irgalmassága/ isteni ajándék/ malaszt művelkedése miatt 'által';	Dominus miracula /beneficia sanitatum operatur (LV 44); divina operante clementia (LV 58); per gratiam / clementiam Dei (LV 43);
	2.	körülményei	Szent Margit asszonyinak érdeme miatt/miá (172, 141) irgalmasságot nyerni (110) egészségnek jótételét megnyerni (153) íme; csodálatosképpen, csodaképpen; legottan a márvány koporsóra könyöklenni (149), a koporsót tapasztalni 'megérinteni' (184)	per suffragia meritorum virginis Margaretae (LV 53) misericordiam consequi (LV 35) beneficium sanitatis assequi (LV 38) ecce; mire, miro modo, mirum in modum; statim marmoris sepulcri procumbere (LV 34), sepulcrum tangere (LV 56).

			a kopsorához jönni és Szent Margit asszony vélműtáit illetni 'megérinteni' (176), egy folt 'darab' Szent Margit asszony skapulárából, hajának mosadék vize (196); öve (184), véltuma, feketéje ⁴ 'fekete főkötője' (192), a gyermek fejét [a véltumba] beletakarni (192)	ad sepulcrum adduci et velum tangere (LV 48), petia de scapulario, lavatura capillorum (Inqu. 76. tamū); cingulum sanctae virginis Margarethae (LV 54), obtento velo caput infanulli involvere (LV 56)
8.	Hálaadás		hálát adni, hálaadásokat tenni (150, 181) (Istennek, Szent Margitnak, Szűz Máriának) szokás szerint (148)	gratias agere, gratiarum actiones referre (LV 35, 52)
9.	A fogadalom teljesítése		fogadást beteljesíteni (155), fogadása szerint (151); zarándokság, ~járás (169) zarándokságot tenni (168), ~beteljesíteni (175) ~ban ('ba') jönni (151) nagy énekléssel (176) szokás szerint (148)	ut decet /iuxta consuetudinem (LV 31, 33) votum emissum absolvere (LV 39); iuxta votum (LV 35) peregrinatio, peregrinationem facere (LV 45), ~perficere (LV 47), ~celebrare (LV 35), in peregrinatione venire (LV 36)
10.	Nyilvános bizonyosságtétel, a csoda kihirdetése; időpontjának megjelölése		áldozat, gyertyáknak áldozata (151) bizonyosságot tenni, nyilván kihirdetni, hirdetni, megmondani, bizonyítani: nyilván; mindeneknek, sok tanúkkal (151, 155, 190)	cum cantu exsultationis (LV 47) iuxta consuetudinem /ut moris est apud nos, pro beneficiis acceptis (LV 47) oblatio, oblatio candelarum (LV 35) testificari, enarrare, publicare, praedicare: publice; cunctis; multis cum testibus (LV 35, 39, 40)

⁴ A szó olvasata bizonytalan, a NySz. (II: 434) a *főkötő*, Mészöly (1941: 186) a *fekete* 'fekete főkötő' formával azonosítja.

III. A szerkezeti egységek főbb nyelvi sajátosságai

A következőkben a fenti táblázat szerkezeti egységeinek sorrendjében bizonyos megjegyzéseket fűzünk az ott vázolt kifejezésekhez, illetve mondatpéldákkal is szemléltetjük azok használatát. (Tárgyalásunk alpontjai a táblázatbeli sorszámozással korrelálnak, az ott vázoltakat egészítik ki.)

1. A csoda cselekvését, annak eredményét, illetve elbeszélését is az összetett *csodatétel* (*csodatétel* formában is), ritkábban a *csoda* szó nevezi meg, megfelelő a latin *miraculum* terminusnak. A *csodatétel* névszót nem alkalmazza gyakran a legenda (27 adat); főleg a forrással többnyire nem dokumentálható szerkesztői szövegekben: címekben (alcímekben) fordul elő (1a, d). Ezen túl az elbeszélés „kötelező” fordulataiban találjuk: *hallani a ~t* (l. a 3. pontot); *bizonyságot tenni a ~ről* (l. a 10. pontban). Az előbbiben elvontabb jelentésű, magát a cselekvést (‘csodatevés’) jelöli, s többnyire egyes számban áll, az utóbbiban pedig annak eredményét (‘csodatett’). Olykor a forrás egyéb szinonimáit (pl. *beneficium*), illetve a bibliautánczó stílusban írt elvont példáit is (1c) ez adja vissza. Mondatbeli szerkesztése részben azt a 13. századra elfogadottá vált teológiai felfogást tükrözi, hogy a csodát Isten teszi (ő a cselekvő, elől álló, latinus sorrendben rögzült *úr* értelmezővel), mégpedig a szent által, a szent közvetítésével (aki ennek megfelelően a cselekvés eszköze), így teszi Isten nyilvánvalóvá a szent érdemét (Deák 2005: 409 skk., 2007: 33, vö. továbbá ehhez dolgozatunk 7. pontját is). E gondolatot elméleti szinten is fejtegeti például a – szintén a szigeti domonkos kolostorból származó – Könyvecse (1b). Mindezt általában elég nehézkes volt egy mondatban kifejezni. Inkább jellemző – a legenda közönségét talán közelebről is megérintő – az a szerkesztés, amikor közvetlenül Margit csodatételeiről (csodatételéről) van szó, hozzátéve szakszerűen a hivatalos felfogásnak megfelelő bővítményeket (1a), vagy az egyszerűség kedvéért elhagyva azokat (1d).

- (1a) MargL. 108⁵: Jmmar jt kezdetnek el *zent margýt azzonak chuda tetelj kyket az vr menden tehetev isten tevn* · zent margýt azzon *erdeme mya*: vö. *Miracula etiam pauca de plurimis eius meritis facta ... superaddemus* (további hasonló példa 138)
- (1b) ApMélt. 55 (28r): *az vr ýsten valakýnek altala azert tezý az éhodat* hoǵh megh mutassah annak zentsegeth; Uo. 55: *elqzqr* [ti. azért teszi Isten a csodákat,] hoǵh az zentnek *megh mutassah erdemeet* hoǵh zent uolt elteben: *mýkeppen zent damokos atýank altal ...: zent ýstvan kýralh altal*: ... es mýnd az naǵh sok *zentek altal* naǵh sok *éhodat tqth*
- (1c) 120: *az ev emlekevezetevkre* [ti. a szentekére] *az vr isten nag chodakat tezen* · *Mely choda tetelevknek myatta* · eretneksegnek gonossaga meg gýalaztatýk · es az kereztyen hýt meg erevsehtetik: *V. Ince pápa megbízó bullája*: *Omnipotens ... ad eorum [sc. sanctorum] memoriam signa facit atque prodigia, per quae pravitas haereticorum confunditur, et fides catholica roboratur*
- (1d) 145: Esmeeg mas pelda *zent margýt azzonak choda tetelerevl* ez keppen

⁵ A további példák előtti puszta lapszámok mindig a MargL.-ra vonatkoznak.

A *csodatétel* már korábban rögzült összetétel, a GuaryK.-ben (26) találtuk rá a legkorábbi példát, de több kódexből van adat (l. NySz.: CornK., DomK., JordK.). E forma megszilárdulásában a pusztá *csodával* szemben közrejátszhatott a hosszabb alak modorosabb, ünnepélyesebb volta is. Érdemes idegen párhuzamok szerepét is figyelembe venni (a LV középkori német fordítása például a *wunderzeichen* szót használja). A CzF. már „kissé régies”-nek minősítette, s ma is ilyennek számít (ÉKSz.²). A latinból fordított *csodatételekkel fénylik* ’kitűnik’ (ti. a szent) kifejezés szintén előfordul legálábbis másik két Ráskay-kódexben (vö. NySz. *fénylik* a.: DomK., CornK.).

2. A történet elbeszélésének kezdetén – eredetileg a hitelesség jegyeként – rendszerint megnevezik a csodát tapasztaló személyt, illetőségét, s az okot, amiért a szent segítségét kérte.

- (2a) 155: Az *cheleÿ janos byronak* felesége *vala* ev *elmeetevl el jdegenedet* · es sokaktvl alehtatÿk *vala evrdevngevsnek*: *Uxor Iohannis, iudicis de villa Chele ... mente erat alienata* ita, ut a pluribus ..., a *daemonie possessa* putaretur
- (2b) 153: Ez *marton neuveu* ember gyvtreteek sok jdeÿg az *nehez korsagal* · es *vala* ektelenÿvevl ev *testeben* meg *zevrnyÿdevt*: *Vir quidam ..., nomine Martinus morbo caduco gravissime vexatus, contracta multa corporis deformitate*
- (2c) 176: *mynden teste* meg *dagadozot* *vala* · es *oruosoknak* jtyletÿ *zerent* mondatÿk *vala* *kezzellennÿ belpoklossa*: *toto inflato corpore et morbum hydropicum iudicio medicorum sibi expavesceret imminere*

Leggyakrabban gyógyulásért fohászkodnak, de egyéb okok (házomlás, kútba esés, „hozzálátatlanság” ’gondatlanság’ miatt bekövetkező gyermekhalál, fogságba esés, árvíz stb.) is előfordulnak. A tematika elég változatos (l. a táblázat 2. pontjában), tükrözve, hogy a középkor embere sok mindent élt meg csodaként. Ezek közül most csak a betegségből való gyógyulástörténeteket emeljük ki, amelyek a leginkább jellemzőek, ezek érintik a legtöbb embert. Nyelvileg pedig ezek adnak egy viszonylag nagyobb összefüggő jelentésmezőt, aminek a vizsgálata külön tanulással járhat. A betegségben szenvedőket főleg – a maihoz hasonlóan – a *beteg* szó jelöli, gyakran a *szegény/nyavalyás* jelzővel és fölöslegesen is ismételve. Szinonimája, a *kór* (*kórságbeli, kórságos*), sokkal ritkább, a *szegény kór* (171) pedig csak egyszer fordul elő (lásd a 3a példában). A korban leginkább szokásos betegségek neve nagyobbbrészt rögzült alakú, ami régi használatukra vall: *balgatatag, belpoklos, főfájdalm* ’fejfájás’ (177), *hideglelés*, ez utóbbi kiemelkedő pontja a *hideglelő nap* ’a lázroham napja’ (a lat. *febris* ’láz’ ~ m. *hideg* megfelelés régi voltára l. Hadrovics 1994: 33; Forgács 1997: 271), *köszvény/esség, ördögös* ’megszállott’ (vö. *daemoniacus* – *daemon* ’ördög’), *vakság*, illetve *vak, vérhas*. Előfordulnak adott esetben körülírások is, részben a forrás szó szerinti fordításából, mint *fejének ... fájdalma* (172, vö. *dolor capitis*) vagy az *elméjétől elidegenedett/elidegenült* (*mente alienata*, vö. lat. *alienus* ’idegen’) szerkezet – ez az *elidegenedik* igealak legkorábbi előfordulása is egyben (M. Nagy–Bényei 2016: 508) – amelyet azonban többször kísérnek a szövegben az *ördögös* (154, 155) és a *balgatatag* (156: 2a) szavak magyaráza-

tul. Másrészt talán a magyarban szokásosan is jelölhetek bizonyos betegséget körülírással, vagy esetleg nem is volt pontosabb neve. Ilyen a *morbus caducus* (vö. *cado* 'leesik') fordítása az egyébként a legendában is (129, 142 stb.) tágabb 'betegség' értelmű *kórság* szóval: *az nehéz kórság* (lásd 2b), továbbá *ezen kórsággal gyötretett vala: morbo caduco ... torquebatur, az kórság leüti* (176). Arra, hogy erre az epilepszia-féle betegségre a *kórság* szót használták, máshonnan is vannak adatok. A Gl. (*kórság* a.) a Kolozsvári Glosszákból (1550 k.) közöl két idevágó helyet, (K¹: *korsagh*, K¹ 3448: *Caducus morbus el eszö. Quod cadere facit nagy korszaagh*), valamint Szikszai Fabricius szójegyzékéből (1590) is egyet (*morbus caducus: Korsag*). Szenci Molnár szótára szerint pedig (I. NySz. *kórság* a.) a *kórság* latin megfelelői a *morbus caducus, epilepsia, sacer morbus, herculeus*. E megnevezések a betegség nehéz, titokzatos („szent”) voltára is utalnak. A betegséget általában jelölő *kórság* szó így jelentésszűküléssel a régi mellé új értelmet is kapott, s a MargL. néhány példája is ide sorolható.

A betegségnevekkel kapcsolatban érdekes még a MargL.-ban megfigyelni, hogy néhány közülük nem felel meg pontosan a forrásban álló szó jelentésének. Ennek ugyan többféle oka lehet – nem tudták, vagy a legendában nem volt lényeges pontosan visszaadni a latin nevet, kevésbé voltak az ismeretek differenciáltak, stb. –, de figyelemre méltó, hogy esetenként bizonyos szójegyzékek ugyanazokat a (tévesnek ható) megfelelőket tartalmazzák. Többször – egyébként részben könnyen etimologizálható – görög eredetű szavak az érintettek. Ilyen a MargL.-ban a *bélpoklos* a lat. (< gör.) *hydropicus* fordításaként (2b példa és a 189. lapon is; a 153/2 *poklos* adatából pedig a *bél* előtag – másoláskor? – lemaradhatott), amely 'vízkór(ság)os'-t jelentene (I. Finály; vö. még Mezey 1955: 66). Murmellius (1533) és más szójegyzékek azonban a *hydropicist* ugyanúgy a *bélpoklos*; *wassersüchtig* szavakkal értelmezik, Szikszai Fabricius (1590) meg 'bélpoklos, vízkórságos' jelentést ad meg, vagyis a két szó nála azonos betegséget jelöl (I. Gl. *bélpoklos* a.). Hasonló a *köszvény, köszvényes* és a *vérhas* esete is. A *köszvény, köszvényesség, köszvényes* a MargL.-ban a lat. (<gör.) *paralysis, paralyticus* 'bénulás' (tkp. 'féloldali idegbénulás': Finály) fordításaként áll, bár a lat. (< gör.) *podagra* (tkp. 'lábköszvény': Finály) betegségét jelentené. A MargL. e fordításmódja nem egyedülálló a kódexekben sem. Hadrovics László (1994: 36. sz. tétel) a MünchK. példáit idézi, amelyeket minden esetben ugyanígy fordítanak (I. még Nyíri 1993: 193). Forgács Tamás (1997: 271) pedig azok kapcsán arra mutatott rá, hogy bizonyos szójegyzékekben megvan ugyanez a megfelelés, így a korai (1380 k.) KönSjz. 54: *paraliticus: kuzwynusch* adatában (I. még Gl. *köszvény* a.) és a SermDom. 2: 543 glosszájában: *qui habet manus dissolutas i. e. informas et paralyticas (kezuenes)*. A NySz. (*köszvény* a.) pedig a JordK. 375 adatához jelzi a latintól eltérő fordítást: „Az en gyermekem *kezwenben fekyzk* : *jacet paralyticus*.” A *vérhas* a MargL.-ban (172) a 'vérfolyás' jelentésű lat. *fluxus sanguinis* fordítása. A TESz. *vérhas* címszava szerint egyedül Pesti Nomenclaturájában (1538) található olyan egybevetés, amely a *fluxus sanguinis* latin kifejezést így értelmezi: „veerhas: Fluxus fanguis⁶ blütfuß”, s megjegyzi azt is, hogy „a latin és a német

⁶ Pesti adatában a szót a TESz. hibásan *sanguis* alakban idézi, a Gl.-ban (*has* a.) – ugyanúgy Pesti 1538-as első kiadására hivatkozva – *sanguini* alak szerepel. A hibás idézéseket az adat téves olvasása okozza. A Pestinél látható (PestiN. S1, 40. cap. 10. sor) adatban lévő rövidítésjelet

értelmezése valószínűleg nem teljesen pontos.” Hozzáteszi még, hogy a ném. R. *blutfluß* ’menstruáció’ jelentésű. [Mi szintén hibás fordításnak véltük (M. Nagy–Bényei 2017: 230), mielőtt a szójegyzék adatára fel nem figyeltünk.] Érdekes viszont, hogy a szó első előfordulásaként a TESz. – ’Ruhr, Dysenterie’ értelmezéssel – a DöbrK. 387 adatát hozza: „Es ime eg azzon ember (zent veronika) kit ver [ses] has tart vala tizen kettöd etöl fogvan”, amelyben a *vérhas* a bibliai (Luk. 8) *fluxus sanguinis* fordítása, s a történetben közismerten nem a ’dizentéria’ jelentés fordul elő.⁷ Itt sem egyedi fordítás tehát a MargL.-é, hanem egyfajta hagyományhoz kapcsolódik: a *vérhas* szó ’méhvérzés, vérfolyás’ jelentésével számolhatunk.

Az itt érintett kérdést, tudniillik, hogy a magyarban voltak olyan fordítási szokások, amelyek jegyében bizonyos latin (többször a latintól közvetített görög eredetű) szavakat nem a pontos magyar megfelelővel, hanem következetesen egy másik szóval adtak vissza, a szakirodalom a bibliafordításokra vonatkozóan ismeri elsősorban. Erre először Hadrovics László (1994) hívta fel a figyelmet a MünchK. fordítását illetően, s ő elsősorban német minta – egy bibliafordítás és szójegyzékek – követésének tulajdonította. Ezekkel kapcsolatban Forgács Tamás (1997) mutatott rá, hogy ez a fordítási szokás nem csak a MünchK.-ben, hanem több magyar bibliafordításban, sőt a hazai – többször persze latin–német előzményű – szójegyzékekben is megragadható, s a korai adatok szerint már a MünchK. fordítása előtt kialakulhatott. A hazai fordítók tehát a magyar szójegyzékekből meríthették ezt a tudásukat, s a német minta legfeljebb közvetve hathatott. Másrészt például a *paralyticus köszvényesnek* fordításáról Forgács (1997: 272) úgy gondolja, a betegségek hasonlósága alapján a magyarban természetes úton, idegen hatástól függetlenül is kialakulhatott a némethez hasonló megoldás. A MargL. általunk idézett három példája azt jelzi, hogy nemcsak a bibliafordításokban, hanem más kódexek szövegeiben is érvényesülhettek ezek a fordítási szokások, ami egyébként nem csoda, hiszen a fordítók ugyanazokat a szójegyzékeket használhatták, illetve az azok által is terjesztett hagyományt ismerték, bármit fordítottak. Az ilyen eseteket természetesen minél alaposabban fel kell tárnunk, s semmiképpen nem jogos az egyes kódexekben hibának tekinteni.

A betegségeknek a *györetik, verettetik vmivel, szenved, múkálkodik* (’szenved’) *vmiben* igékkel kapcsolódnak a mondatba. A szláv eredetű *múkálkodik* (pl. 153: *múkálkodik* poklosságban: *elaborans hydropisi*) e használata összevethető a lat. *laboro* igéével (vö. *múka*, ill. *labor* ’nehéz munka; szenvedés’).

3. A csodaelbeszélés szokásosan megindokolja, miért az adott szenthez fordul valaki segítségért. A latin általános értelmű *auditis miraculis* formulaszerű kifejezés fordításában a *csodatétel* főnév a latin többes szám ellenére akkor is egyes számú lehet, amikor nem egy konkrét esetre, hanem általánosságban érthető (3a), amit elvontan, a csodatevés cselekvésére utalásnak értelmezhetünk. Ez lehetett a természetesebb használat, mert néhány hasonló értelmű, forrás nélküli, szabad fogalmazású részletben szintén egyes számú (3b; további hasonlók: 123, 140).

ugyanis a TESz. (illetve forrása) nem vette figyelembe, a Gl. pedig, bár – felső indexszel jelezve – helyesen oldotta azt fel, a szövégi *s*-et le hagyta.

⁷ Azt, hogy a DöbrK. itt a szokásostól eltérően fordítja a latin kifejezést, előadásában Haader Lea is érintette.

- (3a) 171: Mýkoron *hallotta volna* ez zegen koor· zent margýt azzonak *choda teteleet·* el hozata evnen magat ... zent · margýt azzon koporsoyához: *audiens insignia fieri miracula circa sepulcrum sororis virginis Margaretae ... ad ipsum sepulcrum ... se fecit perduci*
- (3b) 185: Mykoron ez zolga *hallotta volna* zent margyt azzonak *choda teteleet ...* Mykoron ezeket *hallotta volna* ez alexander vr mynden remenseget vete zent margýt azzonba.: vö. *quidam missus, quem ego mandabam praeceptis meis in Hungaria, venit, et dixit mihi ... postea ego habui magnam spem in ea*

4. Az előző mozzanat tartalmából következik, hogy a bajba jutott *hisz, reménységét veti Szent Margit asszonyba* (4a, 3b) bízik az érdemében (5g). A *reménység, bizodalom* kulcsszavak ismét testesebb, erősítést keltő formák, s ugyanilyen szerepű az elvont igével körülírt *reménységét veti* kifejezés is. A források példát mutatnak erőteljesebb retorikai eszközök használatára is. Például a latin rímes díszítéssel szemben a magyar szinonimapárosítással él (4b), egy látomásban elhangzó hasonlat nyomatékát pedig a testesebb képzős alakkal (*reménységed*) fokozza (4c).

- (4a) 182: mynden jdevben *ev/beleye vety vala menden remenseget*: vö. *omni tempore pono spem meam in sanctitate sua*
- (4b) 140: Ha en tapasztalandom istennek leányanak *zvz zent margýt azzonak koporsoját · hýzem remellem* hog ez nagy keenbol meg gyögývlok: *Si sepulcrum Dei famulae, virginis Margeretae tetigero, ab ista passione sanari me spero*
- (4c) 186: *Annýe remenseged* legen zent margýt azzonba · *mýkeppen* zent ersebet azzonba: *Tantum spem habeas in ista Sancta Margaretha, sicut in Sancta Elisabeth*

5. A bizalom ébredését követően fordul a bajba jutott a szenthez. E folyamat több részből áll.

5.1. A szenthez való fordulást a *hív* (5a), *folyamik, kér* (5b), *imádkozik* (pl. 140, 200), *könyörög* (167), *ajánl* (156), *~ja magát* (5g) igék jelzik, kísérő gesztusa pedig lehet a *fászkodás* (= fohászkodás), amely itt nem a mai 'fohászkodás', csak 'sóhajtozás' jelentésű, illetve az *ájtatosan, teljes hittel* való kérés. A szent „segedelmét / esedezését hívni” fordulattal a források *suffragium invocare* '(istennek, szentnek) segítségét hívni' kifejezését fordítják (vö. lat. *vocare* 'hív', *invocare* 'segítségül hív'), benne a *hív* ige pregnáns 'segítségül hív' jelentése is az *invocare* 'ua.' megfelelője. A latin kifejezés fordításában esetleg közrejátszhatott, hogy a kor literátusai érezhették benne a latin szavak klasszikus jelentését: az ókori isteneket vagy a Múzsát szokták invokálni, s az eredetileg 'szavazat' jelentésű *suffragium* (l. Finály) a középkori egyházi 'auxilium; segítség' jelentésben („intercession by a saint with God”: Niermeyer 1984: *suffragium* 7. jelentés) szintén választékosnak hathatott. De valószínűleg ilyen irányú régi fordítási hagyománnyal is számolhatunk, amire például a HB.-ben a minden szentekre vonatkozó „legenec neki *seged* uromc fíne eleut” részlet utal (l. TESz. *segéd* a.). Magyarosabb szerkesztésűek a *sege-*

delmét / esedezését kérni; segedelmére folyamni 'folyamodni' változatok. A szent segítségének kifejezésére ma szokásos, átlátható felépítésű *közbenjár* (a lat. *intervenire, intercedere*) ige a MargL.-ban – illetve latin megfelelője a forrásaiban – nem fordul elő, bár a HB. előbbi helyének latin előképében is a *per intercessionem* forma áll (l. Mészöly 1956: 108), s ennek pontos magyar megfelelőjét más kódexekből is ismerjük (5c, d). A MargL. kifejezései valószínűleg ennél emelkedettebbnek hatottak.

- (5a) 180: *telljes hÿttel es nagÿ aytatossagal hÿak vala zent margÿt azzonnak segedelmet*: fide et devotione plena virginis Margaretæ suffragia invocantibus
 (5b) 149: [az beteek] aytatossan *kere* zent margÿt azzonnak *segedelmeet esedevezeseet*: [Hic] eius suffragia devotius implorans
 (5c) WinklK. 41 (imaszöveg): *KEwzbe iarÿon* mÿerthewnk ... az dicheseghes zyz maria: *Interveniat* pro nobis ... gloriosa Virgo Maria
 (5d) CornK. 31v: ev erette *kevzbe jaro* az fÿv atyanak elevtte: *mediatorem* causae suae habet ante patrem

5.2. A kérést jelezhették röviden, de előadása a történet egyik csúcspontja is lehet, különösen, amikor egyenes idézet formájában szerepel. Kifejezőeszközei ilyenkor mutatkoznak meg a legteljesebben. Mintaszerű például a Dányba való Benedek fohászzkodása⁸ – bár ezt a szót a kódex csak 'sóhajtozás' értelemben használja – (5e), amely latin forrását szorosán követve (vö. „hiszlek tégedet”) minden illő elemet felvonultat: megszólítja a szentet, hivatkozik Istennél való érdemére (az *érdem*, lat. *meritum* fontos szó e történetekben), kifejezi a szentbe vetett hitét és tisztelettelűdően (*méltólj*) közli a kérését. A forrásbeli prózarím helyett a *kér*; *imád* 'kér' szinonimapárosítás fokozza a kérés erejét. A *kér* ige szinonim párral való erősítésének a középkori egyházi nyelvben régi hagyománya van (A. Molnár 2000: 56–59), a *kér* és *imád* kapcsolatára például az ÉrsK. két helyét is (47, 67) említi A. Molnár (i. m. 59).

- (5e) 140–141: *Hÿzlek tegedet en [.] azzonyom zyz zent margÿt azzon · ... ·hog teneked annÿe nagÿ vagÿon az vÿr istennel · hog engemet az en testemnek nehez korsagabol meg vigazthac ha akarod · Es kerlek jmadlak tegedet telljes hÿttel · keuanatos aytatossagal · hog meltolÿ engemet meg zabadehtanod*: Credo te, *domina mea virgo Margareta*, ... *tantorum esse meritum ante Deum*, quod ab isto gravissimo corporis mei tormento me liberare, si vis, potes et oro te *fide plena* et devotione affectuosa, ut liberare me *digneris*.

5.3. A szent segítségét kérő végül *fogadást* 'fogadalmat' tesz (lat. *votum emittere, vovere*) – olykor (11: 2 arányban) egyetlen igével kifejezve: *fogadja* – kérésének teljesülése esetére. (*Fogadalom* szavunkat csak a nyelvújítás alkotta meg: TESz. *fog* a.). Többnyire azt fogadja, hogy *zarándokságot teszen* 'tesz' Margit koporsójához 'sírjához', de

⁸ E csodatörténet elbeszélése végig annyira hatásos, hogy Dány község (ma Fejér m.) 2000-ben ennek alapján készített ábrázolással állított emléket egykori földijüknek. M. Gémes Katalin szobrászművész Szent Margit szobrának oldalsó reliefjén Benedek gyógyulásának pillanatát örökíti meg, amint örömben körüljárja a sírt. <http://www.danyikronika.hu/node/5498>.

megfogadhatta valaki például, hogy naponta tizenöt pater noster és ave Mariát mond Margit tisztességére 'tiszteletére' (213), *vízzel, kenyérral böjtöl* Margit halála előestéin (183), esztendeig *szolgát fizetés nélkül* 'nélkül' a sororoknak (176), ígérhetett a klastromnak 'kolostornak' való örök *szolgálatot* (163; a szót l. még a 6. pontban is) stb. (lásd még a fogadalom teljesítéséről a 9. pontot). Itt érdemes megjegyezni, hogy a csodaelbeszélésekben több olyan kifejezés használata jellemző, amelyekben különösen az elvont funkcióban álló *tesz* (*teszen, tőn stb.*) ige kapcsolódik hozzá egy névszóhoz, s azzal együtt a cselekvés megvalósítását testesebb alakban fejezi ki, mint ahogyan legtöbbször egy egyszerű igével lehetne. Az ilyen jellegű, újabban funkcióiósnek is nevezett szerkezeteket jól ismeri a szakirodalom, s tudjuk, hogy használatuk bizonyos szövegtípusokban a kódexektől a mai nyelvhasználatig az átlagosnál gyakoribb lehet (mindezekre lásd pl. Hadrovics 1992: 343; Forgács 2007: 85–87). A fenti *fogadást, zárandokságot tesz* kifejezések mellett továbbiak e témakörből a *csodát, sőt csodatételt, bizonyosságot, tanolságot* 'tanúságot' (227), *vallást* 'vallomást' *tesz*, sőt egyszer előfordul a *hálaadásokat tesz* (181) is a *hálát ad* mellett, igaz, ott a forrás is bőbeszédű (*gratias agere* helyett *gratiarum actiones referre*). A MargL.-ra is érvényes, amit Hadrovics (1992: 343) a kódexekről általában megjegyzett, hogy ti. a latin forrásoknál gyakrabban használ ilyen szerkezeteket, illetve azok olyankor is megjelennek, amikor a forrásban más ige vagy kifejezés (pl. 5f: *votum emittere, votum peregrinationis*; 10a: *testificari*) áll. A *tesz* ige megterheltségét általában jelzik névszói összetételei is: *csodatétel* (pl. 108, 120, 138, 190), *jótétel* (47, 114, 173), *tisztességtétel* (148); *bosszúságtétel* (67, 89). A csodák elbeszélése feltehetőleg azért kedvezett az így „igésített” szerkezeteknek, mivel azok testesebb alakjuknál fogva emelkedettebb, ünnepélyesebb hatást keltettek. Egyes szókapcsolatok e formájának megőrzéséhez is hozzájárulhattak a csodaelbeszélések a gyakori alkalmazással: például a *bizonyosságot tesz* a mai egyházi nyelvben is megvan (már a KTSz.-ből, 1350 k. adatható: l. TESz. *bizony* a.), a *tisztességtétel* 'tiszteletadás' pedig még a 18. és 19. században is használatos volt a mainál tágabb értelemben (l. CzF., SzT.). Ma már főleg csak a *vég-tisztesség-tétel* kifejezésre korlátozódik a használata (l. ÉKSz.²).

(5f) 156: *ffogadast tevn* ez azzonak ev vra es baratÿ · hog ha az vr isten · zent margÿt azzonak erdeme mya · ez azzont meg gyögehtanaÿa · tahat ... zarandoksagot tennenek zent margÿt azzonak koporsoÿyahoz: *Emissoque* [a] marito suo et amicis *voto* peregrinationis ad sepulcrum virginis...

(5g) 143: ez ... frater *fogadast tevn* zent margÿt azzonak · es bÿzeek az ev zent erdemeben · tellÿesseggel ... *ayanla ev magat* zent margÿt azzonak: *Hic cum multa fiducia et devotione voto* intra se *emisso, meritÿis* virginis sororis *Margaretæ se totum ... commendavit*

6. A szent eszköze, amellyel Istenhez fordul, az *imádság* (6a). A Margit életében történt csodák esetében olykor ennek szövegét, illetve gesztusait is részletezi a legenda. Az egyenes idézetet az *imádjá* 'kéri' az *Úristent mondván* fordulat vezeti be, s a szent az Isten iránti *szolgálatára* (*servitium*, vö. *servire* 'szolgál'), érdemszerző cselekedeteire hivatkozik kérése bevezetésében. A *szolgálat* általában is fontos viszonyt kifejező fogalom, a legenda (131) például a lat. *obsequium* 'engedelmesség' szót is ezzel adja vissza. (Arra,

hogy több latin szinonima esetén a magyar inkább egy bevett terminust használ, a *csodatétel* szónál is láttunk példát.) Az ereklyékkel telt aranyos imatábla előtt imádkozó szent alakját a források nyomán, de gördülékeny magyarsággal igen érzékletesen jeleníti meg az ima kísérő gesztusainak ábrázolása (6c).

- (6a) 135: *en ertem jmagy · es ... engemet ez en kevel valo halalomtvl meg zabadehc jmdasagoddal: ... ut pro me orares, et ab ista morte mihi vicina me liberares*
- (6b) 133: *Tahat zent margyt azzon jmada az vr istent monduan · O vr isten ha valamýkeuisse kellemetevs teneked az en zolgalatom · tegyed hog ez zolgalo lean meg ne halýon: sic oravit: O domine Deus, si aliquantum placet tibi meum servitium, fac, ut ista servitialis non moriatur*
- (6c) 131: *kezey evzve kucholvan · es bevseges kevnýueket hullatvan · es aytatos fazkodasokat menýorzagra bochatvan · ev keresenek meg nyeresenek byzodal-maual · Nemýkeppen kýaltvan monda: extensis ac complexis manibus, copiosis perfusa lacrimis et emissis ad caelum suspiriis cum impetrandi fiducia quodammodo clamans dixit:*

7. A fentiekben taglalt előzmények után történik meg a *csodatétel*. Ezt általában egyetlen mondat közli, amelybe nyelvilag bele van zsúfolva mindaz, ami egy csoda szabályos végbemeneteléhez szükséges (7a; l. még az 1. pontban mondottakat). Említendő benne *Isten*, latinosan elől álló értelmezővel *Úristen*) és/vagy az általa képviselt elvont fogalmak neve, általában testesebb képzős formában: *irgalmassága, kegyelmessége, az isteni erő* stb., cselekvését pedig általános értelemben a *művelkedik* (lat. *operare*) ige jelzi. Emellett a *szent* vagy elvont jegyével az *érdeme*, annak *segedelme hívása* (az invokálás fogalmára) által érhető el, hogy a segítséget kérő *megnyerje*, amiért fohászko-dott. Az utóbbi ige (*nyer* alakban is) szintén több latin 'elér vmit' jelentésű szinonima (*sequor* és igekötőkkel: *assequor, consequor; patrare* stb.) megfelelője (7b). Konkrétabb jelentésű igék is előfordulnak (megszabadul a betegségtől, meggyógyul, felkel, stb.). Az, hogy a mondatban *Isten* és a *szent* alany vagy eszközhatározóként jelenik meg, fogalmazás kérdése. Mindenesetre eszközhatározóként a MargL.-ban csak *miatt/miá* névutós szó szerepel, szemben például az újabb nyelvhasználatot tükröző *által* névutóssal, amelyet az ApMélt.-ban láttunk (1b). Gyakran utalás van az időre és a módra (*legottan; csodálatosképpen*), illetve a helyszínrre: a csodák különösen Margit „*koporsója*” ’sírja’ körül történnek, de közrehathatnak ereklyéi, például ruhadarabjai (*véluma, skapulárja*) vagy *hájának mosadékleve* ’mosóvíze’ is (7c).

- (7a) 189: *Jme chodalatos keppen vgýan azon eýel · az isteny irgalmassagnak myelkevedety myat es zent margyt azzonak erdemenek segedelme hývasa myat · meg zabadula ez vr ez ban · az rettenetes dagadozsnak kezdetýtevl [A fordító itt initio-t olvasott vitio helyett]: mirum in modum infra eiusdem noctis spatium divina operante clementia, suffragantibus meritis virginis invocatae et ab horrendae inflationis vitio ... liberatus*
- (7b) 153: *egessegnek jo tetelet meg nyere: beneficium sanitatis ... est assecutus*

(7c) 176: Ez mykoron jut volna az koporsohoz · es jillette volna az ev velomat legottan meg gyogyvlla: *Statimque, ut sepulcrum et eius velum infirmus tetigit, omnino sanus est effectus*

8. A csodatétel megtapasztalását követi a *hálaadás* Istennek és a szentnek (a szent érdemének), s az gyakran a fogadalom teljesítésekor a sírnál történik. A *hálát ad* kifejezés a lat. *gratias agere* jelentésében már korábban meghonosodott; mása a déli szláv nyelvekből mutatható ki (TESz. *hála* a.). A hálaadást *szokás szerint* (lat. *iuxta consuetudinem; ut decet*) bizonyos gesztusok, összefoglalóan *tisztességtétel* kíséri (8a), ami különösen a zárandokláshoz kapcsolódik (l. még a 9. pontban). A sírnál való hálaadást kifejezheti a *földre leterjeszkedik* (vö. lat. *sternere* 'leteríteni') kapcsolat, amellyel az alázatos földre borulást jelezték (8b). Az is előfordul, hogy valaki *vendégséget szerez* 'rendez' hálája kifejezésére (8c).

(8a) 148: az vr istennek es · halat adanak zent margȳt azzonnak erdemert · ayandokokkal t̄ztesseg tetelekkal zokaszerent: *Deo pro meritis virginis suae fidelis gratias cum oblationibus iuxta consuetudinem ... exsolverunt*

(8b) 143: nagy aytatossaggal es alazatossgal fevldre le teryezkevduen halat ada ez zent zvznek: *cum multa devotione et humilitate humi prostratus gratias egit, ut decebat*

(8c) 150: „halat ada vr istennek es zent margȳt azzonnak erdemenek Zerze nagy vendegseget: *Deo et meritis virginis sororis Margaretae gratias agens convivium instruxit*

9. A csodatételt megtapasztaló *beteljesíti fogadását* 'fogadalmát'; a kifejezésben mindig igekötős, perfektív értelmű ige (vö. lat. *absolvere*) áll, s szavakkal is – a *fogadott zárandokság, fogadásuk szerint* kitételekkel – visszautalhatnak a *fogadás* 'fogadalom' tényére (9a). Leggyakrabban Margit koporsójához 'sírjához' zárandokolnak. A zárandokláshoz tartozhat *ajándék, gyertyaáldozat* – a lat. *oblatio* 'felajánlás' (vö. *offero* 'eléje visz') értelemszerű fordításai rejlenek ezekben – és *éneklés*, illetve jellemző az odamenetel módja: a *gyalog járás*. *Zarándok* szavunk 'vallási ügyben utazó, búcsújáró; Pilger, Wallfahrer' jelentése, melyet az EWUng. 1575-től (Heltaitól) tart számon (vö. még TESz. 1775), már előfordul a legendában (9b).

(9a) 151: mynd ez emberekkel v̄y gergyaknak aldozat̄yauaal · az ev zarandokszagokat be tell̄yesēytek · az ev fogadasok zeren̄t: *cum omnibus eisdem peregrinationem novam cum oblationibus candellarum iuxta votum ad sepulcri cincturam ... celebrarunt*

(9b) 181: el mene alazatosson jff̄yv lazlo k̄yral mykeppen zarandok · zent margȳt azzonnak koporsoyat meg latogatnȳ · jaruan gyalog evnen labaȳn: *sepulcrum dictae virginis Margaretae humiliter, ut peregrinus, pedibus gradiens visitavit*

10. A csodaelbeszélés befejező mozzanatában, amikor sokak előtt nyilvánosan kihirdetik és bizonyítják a csoda megtörténtét, mondást jelentő igék (*nyilván kihirdet, nagy*

nyilván való kiáltással, nyilván való szóval kijelent, megmond), illetve a bizonyítás kifejezései (*bizonyásgot tesz, bizonyít*) szerepelnek. A meggyógyultat nyilvánosan is megmutathatják (*praesentare*) *mindeneknek* ('mindenkinek', lat. *cunctis*), és *sok tanúval* is megerősítik a csodát. A csoda kihirdetésének különösen ünnepélyes módját olvashatjuk például a Megyerre való Mária gyógyulástörténetében, amelyben a kolostortemplom *harangjait* is megszólaltatták, és a nővérek a Tedeumot énekelték (10c). A csoda fölötti *öröm* említése többször is megjelenik (10d, továbbá 150, 152, 164, 168, 170, 181, 184).

- (10a) 155: mýnd nyayan *byzonsagot tevnek* ez chodarol: *beneficiumque acceptum omnes sunt testificati*
- (10b) 151: mendeneknek *nylvan ky hyrdeteek* ez meg gyogehtasnak Jo tetelet: *cunctis beneficium acceptum publicantes*
- (10c) 196: Ezeket latvan az fraterek · meg jzeneek az sororoknak · Az sororok kedeg nagy *aytatossagal meg enekleek* az te deum laudamust · es *harangokkal harangozának* dychyrvveen az vr istent az ev zentyben: et illi, qui viderunt ... dixerunt hoc fratribus, et fratres dixerunt sororibus, quod cantarent „Te Deum laudamus”; et *cantaverunt, et pulsaverunt campanas*
- (10d) 193: mykoron latottak volna az ev gyermeký · nemelyk *vigad meuet vala* · nemellyk *sýr vala evrevmekben*: quando pueri sui hoc viderunt, aliqui *ridebant, aliqui flebant*

IV. Összegzés

A fentiekben a MargL. szövege és latin forrásszövegei alapján felvázoltuk egy jellegzetes középkori elbeszélő szövegtípus: a csodaelbeszélés (lat. *miraculum*) jellemző moduláris szerkezeti felépítését, egységenként megállapítottuk, milyen szóhasználat, milyen szószerkezetekkel, fordulatokkal jelölték a téma fő pontjait. A csodatétel sarokpontjainak jelölésére, részleteinek ábrázolására láthatóan sok tekintetben megállapodott magyar szó- és kifejezőkészlet állt rendelkezésre, s ezzel az ún. literátusi csoportnyelv (l. Tarnai 1982) rutinosan élt. E vázlat kiindulópontul szolgálhat más kódexek hasonló szövegeivel való további összevetésekhez is, illetve a csodaelbeszélés középkori magyar szó- és fráziskincsének alaposabb feltárásához. A tematikus nézőpont a részletesebb tárgyalás során – amire itt csak nagy vonalakban és egyenetlenül vállalkoztunk – másfajta megfigyelésekre is módot adhat, így került elő például *zarándok* szavunk eddigiehez képest korábbi első adata, illetve rámutathattunk a legendában, hogy bizonyos fordítási szokások az eddig ismertnél szélesebb körben érvényesülhettek. Ez arra is figyelmeztet, hogy kódexszövegeinket a (latin) forrásokkal érdemes rendszeresen összevetni, ettől olyan eredményeket is várhatunk, amelyek pusztán a magyar szöveg alapján nem észlelhetők.

FORRÁSOK

MargL. = Szent Margit élete. 1510. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Az átíratot és a jegyzeteket készítette Dömötör Adrienne és Pólya Katalin. A bevezetést írta † P. Balázs János, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1990. (Régi Magyar Kódexek 10.)

- M. Nagy Ilona szerk. 2011–: A magyar Margit-legenda és latin forrásai: http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510.
- M. Nagy Ilona – Boda István Károly – Porkoláb Judit – Varga Teréz 2011: A Margit-legenda digitális konkordancia-szótára. http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510.

HIVATKOZÁSOK

- ApMélt. = *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról 1521*. Közzéteszi Pusztai István 1985 (Régi Magyar Kódexek 1). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CornK. = *Cornides-kódex [1514–1519]*. Közzéteszi Bognár András – Levárdy Ferenc 1967 (Codices Hungarici VI). Budapest: Akadémiai.
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1878: *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest: Emich Gusztáv – Budapest: Athenaeum.
- Csepregi Ildikó 2017: Árpád-házi Szent Margit csodái. In Csurgai Horváth József szerk.: *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban*. Székesfehérvár: Alba Civitas Történeti Alapítvány, 103–124.
- Deák Viktória Hedvig OP 2005: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában*. Budapest: Kairosz.
- Deák Viktória Hedvig OP 2007: Árpád-házi Szent Margit csodái. In Illés Pál Attila – Zágórhidi Czigány Balázs szerk.: *A domonkos rend Magyarországon*, Budapest – Piliscsaba – Vasvár: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – PPKE BTK – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 31–48.
- DöbrK. = *Döbrentei-kódex 1508. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Közzéteszi Abaffy Csilla – T. Szabó Csilla 1995 (Régi Magyar Kódexek 19). Budapest: Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk.: Pusztai Ferenc 2003. 2., átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. Benkő, Loránd 1993–1995 + *Register* 1997, Budapest: Akadémiai.
- Finály = Finály Henrik 1884/1991: *A latin nyelv szótára*. Reprint kiadás. Budapest: Zeneműnyomda.
- Forgács Tamás 1997: Észrevételek Hadrovics Lászlónak „A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága” című tanulmányával kapcsolatban. *Magyar Nyelv* 93, 265–281.
- Forgács Tamás 2007: *Bevezetés a frazeológiába. A szólás és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta.
- Gl. = Berrár Jolán – Károly Sándor szerk. 1984: *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Budapest: Akadémiai.
- GuaryK. = *Guary-kódex*. Közzéteszi Szabó Dénes 1944 (Codices Hungarici III). Budapest: MTA.
- Hadrovics László 1992: *Történeti jelentés*. Budapest: Akadémiai.

- Hadrovics László 1994: *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága = Nyelvtudományi Értekezések* 138. Budapest: Akadémiai.
- Klanciczay Gábor 2004a: A csodatörténetek retorikája a szentté avatási perekben és a legendákban. In Bitskey István – Oláh Szabolcs szerk.: *Religió, retorika, nemzetudat régi irodalmunkban* (Csokonai Könyvtár 31). Debrecen: Egyetemi, 29–49.
- Klanciczay Gábor 2004b: A csoda struktúrája. In Pócs Éva szerk.: *Áldás és átok, csoda és boszorkányság* (Tanulmányok a transzcendensről IV). Budapest: Balassi, 67–79.
- Mezey László 1955: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*. Budapest: Akadémiai.
- A. Molnár Ferenc 2000: *Két régi magyar ima az oltáriszentségről = Nyelvtudományi Értekezések* 148. Budapest: Akadémiai.
- Mészöly Gedeon 1941: Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának élete. *Nép és Nyelv* 1, 18–23, 52–8, 81–4, 117–8, 138, 184–8, 205–15, 251–56, 307–10, 343–47, 378–81. [A Margit élettörténetét tartalmazó részt közli a kiejtést tükröző modernizált helyesírással, magyarázatokkal.]
- Mészöly Gedeon 1956: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- M. Nagy Ilona 2006: Árpád-házi Szent Margit legrégebb latin nyelvű legendájának stílusáról. In Ladislaus Havas – Emericus Tegyei szerk.: *Classica – Mediaevalia – Neolatina*. Debrecen: Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis, 121–129.
- M. Nagy Ilona – Bényei Ágnes 2016: Szótörténeti adatok és kommentárok a Margit-legendából 1. rész. *Magyar Nyelv* 112, 500–511.
- M. Nagy Ilona – Bényei Ágnes 2017: A keresztény *miraculum* leírásának középkori latin kifejezései és magyar recepciójuk (az Árpád-házi Szent Margitra vonatkozó források alapján). In Tóth Orsolya szerk.: *Miraculum: A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben*. Debrecen: Egyetemi, 218–245.
- Niermeyer, J. F. 1984: *Mediae Latinitatis Lexicon minus*. Leiden: Brill.
- Nyíri Antal szerk. 1993: *A Müncheni Kódex magyar–latin szótára*. Budapest: Akadémiai.
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Budapest: Hornyánszky.
- PestiN. = Pesti Gábor: *Nomenclatura sex lingvarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae*. Bécs, 1538. Faksimile kiadása: Molnár József 1975. (Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium 2). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- SzT. = Szabó T. Attila főszerk. et al. 1975–2014: *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XIV*. Bukarest: Kriterion – Budapest: Akadémiai – Kolozsvár: Erdélyi Múzeum.
- Tarnai Andor 1984: „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest: Akadémiai.
- WinkIK. = *Winkler-kódex 1506*. Közzéteszi Pusztai István 1988 (Codices Hungarici IX). Budapest: Akadémiai – ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke.